

kötetről van szó, amelyek ars poeticáját a címadó vers foglalja össze. Nem akarok én is a banalitás hibájába esni, s azzal példálózni, hogy mennyire rácsófol a költészet e lehetőségére József Attila vagy Hölderlin esete. Inkább megmaradok annál a jól dokumentálható állításnál, hogy az utóbbi kései korszakában valóban olyan költészet lehetőségét kereste, mely nemcsak „tanít”, hanem „gyógyít” és „megment”. Véleményem szerint Kukorelly Hölderlin-szindrómájához tartozik az is, hogy egy ilyesfajta költészeti lehetőségnek feszül neki, mondhatni ellenerőként a GYÓGYNÖVÉNY-KERT-ben, önmagán mutatva be, hogy a versszöveg egyik elvárásnak sem felel meg, noha mindez ott lebeg a horizontján. Nem tehet mást, mint hogy feloldja ezeket az elvárásokat egy körforgásban, egy (nyelv)játékban: „*Ő felfelé néz, a szélben a pára / kicsit fölszáll, hogy megint / lecsapódjon.*”

Hasonló ellenvetésem vannak a „deizmus” kérdéséhez is (115.). A kérdés – véleményem szerint – ugyanis nem az, hogy vajon deista, apokrif vagy panteista-e Kukorelly „Isten-képe”, hanem az, hogy miért foglalkoztatják olyan költői szövegek (Pilinszky, Hölderlin), amelyek egyfajta „misztikus” jelenlétet, parusiát sugallnak? Vajon nem azért-e, kérdem, hogy ennek nekifeszülhessen mindaz, amit „blaszfémnak”, „lázádnak” vélhetünk Kukorelly költészetében, hogy a versbeszéd fölmutassa – mint Farkas ebben a vonatkozásban helyesen jegyzi meg – azt a „gyűlöletet”, ami bennünk ellene beszél minden magasabb hangnak?

Ezek a kételyeim, olvasati korrekcióim meghatározott irányba mutatnak, hogy ti. Kukorelly költészete sokkal kétségbeesettebb, mint amilyennek monográfiája bemutatja, és erőteljesen tart egy sajátos krízis felé, amit fontos észrevennünk. *Idézet és* (ugyancsak elidegenített) versbeszéd feszültsége, paradoxája ugyanis talán éppen a most készülő Hölderlin-ciklusban vált a lehető legkiélezettebbé. A végletekig feszített paradoxaiak azonban – mint éppen Hölderlin költészete példázza – hajlamosak a tautológiákra való széthullásra, egy toronyköltészet epigonizmusában való feloldódásra, s ez Kukorelly Endre írói munkásságát is veszélyezteti.

Kocziszkó Éva

CRITICUS FABER

*Angyalosi Gergely: A költő hét bordája
Latin Betűk, Debrecen, 1996. 409 oldal, 835 Ft*

Nehéz ebben az összegabalyodott irodalmi világban elfogulatlan kritikát írni, s meglehet, nem is kell, de mivel én most az elfogulatlanság dicséretét szeretném zengeni, talán nem árt, ha előrebocsátom ezt, egyben elismerve, hogy talán a magam elfogulatlanságához is fér némi kétely. Angyalosi Gergely kemény és tiszta hangú kritikus, talán a legtisztább és legkeményebb a maiak között, s noha ebből a válogatott kötetből éppen a szenvelgő bálványrombolástól mentes, de mégiscsak bálványromboló kritikák – például a Kunderáról vagy a kortárs magyar szerzőkről írottak – maradtak ki (ezt sajnálom is egy kicsit), azért a könyv egésze számomra mégiscsak a világosság és a kritikai racionalitás (az így értett elfogulatlanság) következetes igényéről szól, ennek lehetőségeiről, nyelveiről és korlátairól.

Ugyanakkor a könyv egy igen tanulságos történetet is bemutat. Nem annyira egy kritikus fejlődéstörténetét, mint a szerző ígéri szerényen a könyv bevezetőjében, hiszen, véleményem szerint, Angyalosit a nyolcvanas évek elején keletkezett írások éppolyan érett kritikusnak mutatják, mint a tíz évvel későbbiek, mint inkább a kritikusai tájékozódás, a kritikus nyelvek történetét – a személyes igények és választások, a helyi hagyományok, a kordivatok és az elméleti vonzódások egymásbajátzásából kialakuló kritikus személyiség történetét. Meglehetősen méltánytalan és kissé félrevezető, ha egy ilyen kötetet dokumentumként olvasunk – noha, mint minden írásmű, személyes és ezen keresztül kordokumentum is –, de egy pillanatra azért engedni lehet a kísértésnek: az én szememben ugyanis azoknak a vonzódásoknak és választásoknak a története, amelyek ezekből az írásokból kirajzolódnak, a lehető legrokonszenvesebb példája annak a kétlakiságnak, amely manapság afféle vagy-vagyként merül fel az irodalmi vitákban. A kritikus két úr szolgálja – elvben éppolyan közel áll hozzá az irodalmi élvezet és az úgynevezett naiv (vagyis irodalomelméleti tudatossággal kevésbé felvértezett) olvasó, a maga történelmi-társadalmi vi-

lágával együtt, mint a szenvtelen, inkább irodalomtörténeti vagy poétikai mércével mérő tudós, s az az elméleti keret és tudományos normarendszer, amely az utóbbi vizsgálódásait irányítja. Angyalosi nem beszél a kritikusi szerepnek erről a kínos behatárolatlanságáról, a nehezen összeegyeztethető elvárások és normák kuszaságáról, a lojalitás örökös konfliktusairól (író? olvasó? irodalomtörténet? tudományos vagy filozófiai irányzat? eszményi irodalom? mihez legyenek hű? kit akarjak megérteni? mit akarjak megváltoztatni?), de a könyve – mint minden jelentős kritikusi teljesítmény – a gyakorlatban, ha nem is dogmatikus szigorral vagy a végérvényesség igényével, megválaszolja ezeket a kérdéseket.

A KÖLTŐ HÉT BORDÁJA meglehetősen mechanikusan tagolódik négy részre: prózapoétika (elemzések és elméletek), verselemzések, irodalomtörténeti jellegű írások, filozófiai írások; ez a tagolás a hagyományos műfaji kategóriák szerény elfogadásán túl nem sokat mond azokról a bizonyos válaszokról, amelyeknek én most nyomukba szeretnék eredni: Angyalosi nem akarja fitogtatni a maga kritikusi eredetiségét vagy „módszerét”, egyszerűen tanulmányokat kínál nekünk olvasásra. Mégis nyilvánvaló, miféle elméleti és nyelvi térben mozog az a szerző, akinek tanulmányait olvasgatjuk: egyfelől az irodalomelmélet francia strukturalista változata, főként Tzvetan Todorov és Gérard Genette, másfelől pedig az irodalomtörténet a legfontosabb értelmezési kerete. Ez annyit jelent, hogy Angyalosi – mint a BEVEZETŐ-ben maga is mondja – tágabban fogja és fogta fel a kritikusi feladatát, mint azt, főként a nyolcvanas évek végéig, szokás volt: a maga kemény, tiszta és szerény módján az elsők között, már a nyolcvanas évek elején tudatosítani és használni kezdte a (nem marxista) irodalomelméleti belátásokat az elemzésekben; az ő kritikusi lojalitása nem annyira az olvasónak vagy az írónak, mint inkább az elméleti igényességnek és tudatosságnak szól. A kötet leghosszabb és legátfogóbb írása éppen a választott elméleti tradíciót elemzi – a francia prózapoétikai iskolát –, de jellemző módon nem beharangozásként, manifesztumként vagy próféciaként, mintegy előrebocsátva az elméleti megalapozást, hanem *utólag*, kritikus összefoglalásként: A PRÓZA POÉTIKÁJA című írás 1993-ban szü-

letett, amikor Angyalosi a kötet tanúsága szerint már csaknem tíz éve következetesen erre az elméleti hagyományra támaszkodott a maga elemzéseiben – ide tartozik például kedvenceim közül a NARRATIVITÁS ÉS VALÓSZERŰSÉG című tanulmány, amely Füst Milán regényét, A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉ-t elemzi a motiváció prózapoétikai kategóriájának szempontjából (1985), vagy A KÖLTŐI SZUBJEKTUM VÁLTOZATAI JÓZSEF ATTILA LÍRÁJÁBAN (Angyalosira jellemzően tárgyyszerű és száraz) címet viselő tanulmány (1985), amelynek kérdésfelvetését bravúrosnak találom: egy megváltozott eszmetörténeti helyzetből, „a *hartzianus szubjektum decentralizálódása*” néven ismeretes s eredetileg szintén a francia strukturalizmushoz kötődő belátásból indítva olvassa újra József Attila verseit, és értelmezi át az ott megjelenő énképet. A PRÓZA POÉTIKÁJA kiváló tanulmány: elemzi az elméleti iskola állításait és korlátait, felvillantja az eszmetörténeti közeget, világos, könnyed és kritikus, mintapéldája annak, hogyan lehet elegánsan és tanulságosan, mégis erőszak nélkül összefoglalóan bemutatni egy elméleti iskolát.

Angyalosi tehát nyilvánvalóan elméletpárti kritikus, de, és ezt különösen becsülendőnek látom, tökéletesen tisztában van az elmélet határaival: elsősorban azzal, hogy az irodalomelméleti keret nem magyarázza az olvasás élményét, sőt adott esetben teljesen és szándékosan megkerüli. Nem vezet tehát kritikus, olvasó és teoretikus olyasfajta katartikus összeolvadásához, amely valamiféle magasabb szintézisben fogná össze az irodalom nevezetű kulturális jelenség sokszereplős, soktényezős folyamatát, s nem is tekinthető az olvasás eszményi formájának. Angyalosi írásai elsősorban elemzési szempontokat vetnek fel és visznek végig, nem kínálnak teljes olvasatot vagy szuggesztív értelmezést: megállnak azon a ponton, amelyen túl az elméleti nyelv már nem nyújt belátásokat, sőt egyenesen azzal fenyeget, hogy eltünteti, önmagával helyettesíti az irodalmi anyagot, esetleg neofita buzgalommal vagy prófétai önelégültséggel önmagát kéri számon a művön (például „anakronisztikusnak”, „retrográdnak” vagy „naivnak” bélyegez egy irodalmi művet, ha az nem mutat fel megfelelő mennyiségű énelhasonulást vagy disszeminációt, esetleg túlzottan ragaszkodik bizonyos

kulturális értékekhez és ábrázolási technikákhoz). Angyalosi tehát analitikus eszközként s nem hittételként vagy történetfilozófiaként használja az irodalomelméletet, ez pedig annyit jelent, hogy a mű mindig *kilóg* az elmélet alól, az elmélet pedig mindig *elvdlik* a műtől: az elméleti megértés azokhoz szól, akik az elmélet fényében akarják érteni-értelmezni a művet, akik arra a fajta intellektuális örömmre vágnak, amelyet egy jól megcsinált szerkezet egyes működési elveinek feltárása szerez. Az elemzési eszköztár ilyen tisztán tartása, a lemondás a teljességről nem magától értetődő, különösen nem a magyar elemző hagyományban: hogy Angyalosi is kiküzdötte, megalkotta magának ezt a paradox módon szerény szerepet, jól mutatja, hogy a kötet két legkorábbi műelemzése, a József Attilát Kosztolányival összevető tanulmány (AZ ISTENEK ELLEN, „KÖNNYŰ, FEHÉR RUHÁBAN” – 1982) és a Pilinszky-elemzés (A MEGHATÁROZÁS AGÓNIÁJA – PILINSZKY JÁNOS: KÖLTEMÉNY, 1981) még sokkal teljesebb, végsőbb értelmezésre törekszik, meg kívánja fejteni a verset, fel kívánja tárni a mű kínálta tanulságot.

Ez a kritikus visszahúzóds nem pusztán rokonszenvesen mértéktartó kritikus alkatra vall, s nem is egyszerűen elköteleződésre, a tudomány normái iránti lojalításra, hanem valóban eszmetörténeti jelentőségű tény, még ha azt nem akarnám is állítani, hogy a korszellem éppen Angyalosi Gergely testében jelent meg közöttünk. A módszertani tudatosság magas fokára utal ugyanis, s ez nem pusztán a szellemi igényesség terméke, hanem azon erőteljes reflexivitásé is, amely a hatvanas évek végének ideológiai kiábrándulásait megemésztő szellemi mozgalmak javára jellemző – ezt pedig abban foglalhatnánk össze, hogy semmiféle elmélet nem mindenható, és semmiféle elmélet nem tarthat jóhiszeműen igényt sem kizárólagosságra, sem az ideológiapótlék szerepére. Amikor Angyalosi e könyvbéli „fejlődéstörténet” szerint 1991–1992 táján, hogy úgy mondjam, „eljut” Derridához és a dekonstrukcióhoz, abban nem a lehengerlő divathullám hatását látom, hanem ennek a kíméletlen reflexivitásnak az igényét – még ha magam nem gondolom is, hogy Derrida bármilyen értelemben megváltotta volna az irodalomelméletet vagy a filo-

zofíát, vagy hogy a dekonstrukció e reflexivitásigény egyetlen lehetséges betetőzése volna. A reflexivitásigénynek az a formája, amelyet Angyalosi alakított ki a maga írásaiban, s amely egyébként nem próbálja imitálni Derrida stílusát, sokkal járhatóbb és rokonszenvesebb útnak tetszik nekem, mint az önmagát folytonosan kommentáló, visszavonó, felfüggesztő posztmodern vagy posztstrukturalista szöveg: kijelöli az általa alkalmazott fogalomkészlet korlátait és érvényességi körét, de nem vonja vissza, nem maszatolja el a saját kérdésfelvetését. Az általa használt elméletet az irodalmi anyagon teszteli, ha kell, így állapítja meg sikerét vagy kudarcát, metafizikai előfeltevéseinek beható vizsgálatát viszont a specifikusan ennek szentelt tanulmányokra hagyja: eszközhasználó kritikus, criticus faber.

Így aztán minden műfajban megőrizheti a maga éthoszához illő tiszta, világos, elsősorban racionális s csak másodsorban érzékletes vagy szuggesztív elemző nyelvet és ezzel az elfogulatlanság lehetőségét is. Angyalosi elfogulatlansága ugyanis nem szenvtelenség vagy semlegesség, hanem inkább az a fajta kritikai racionalitás, amely nem ismer sem előzetes tabukat, sem univerzális megoldásokat, és örökösen kész a kemény kritikára, de ezt nem sajátos műfajnak tekinti – erre utaltam fentebb „bálványdöntögetés” címén –, hanem a valamiről való gondolkodás szükségszerű velejárójának. Az elfogulatlanság méltányosságot is jelent, s ezt én egy jelentős kritikus legfontosabb tulajdonságának tartom, még ha nehéz volna is megmondani, pontosan *mennyi* méltányosság kívánatos.

A kötet irodalomtörténeti írásait ez az elfogulatlanság, a méltányosság és a szakmai eszközök tisztán tartásának igénye teszi olyan hallatlanul vonzóvá: a négy kritikátörténeti-eszmetörténeti írás (KRITIKAI TÖREKVÉSEK A NYUGAT VONZÁSKÖRÉBEN; KARINTHY FRIGYES KRITIKAI ELVRENDSZERE; BALÁZS BÉLA: NAPLÓ – BALÁZS BÉLA LEVELEI LUKÁCS GYÖRGYHÖZ; VAN-E KÉTFÉLE SZABADSÁG? (KASSÁK LAJOS ÉS LUKÁCS GYÖRGY VISZONYA) nem a filológiai és nem az elméleti kritika, hanem a tolerancia jegyében született. Angyalosi óvatosan-szépen kibogozza a magától olyannyira eltérő alkatú kritikusok és gon-

dolkodók elveit és választásait, Szilasi Vilmos neoklasszicizmusát, Ignotus impresszionizmusát, Karinthy klasszicizáló humanizmusát, Lukács vallásos-spekulatív vízióit, amelyek meglehetősen esztétikai érzéketlenséggel tárultak, és bemutatja ezek játékterét, belső lehetőségeit és vakfoltjait. Noha a történetiség, a távolság minden bizonnyal kedvez annak, amit méltányosságnak neveztem, ez utóbbi mégsem azonos a történelmi relativizmussal (s általában semmiféle relativizmussal): azt hiszem, Angyalosi méltányossága nem bizonytalanságból vagy fatalizmusból ered, hanem abból, hogy látja még a kritikai racionalitás és az elméleti reflexivitás korlátait is – ott van ez a korlát, ahol a másik álláspont belegyökerezik a világba, személyes értékekkel és választásokkal fonódik össze, amelyek jelentőségét semmiféle kritika nem tudja megsemmisíteni, s amelyek csak az érdeklődő tisztelet, a méltányos értelmezés, a kíváncsi tolerancia előtt nyílnak meg.

A kötet utolsó részébe Angyalosi filozófiai tárgyú írásaiból gyűjtött össze néhányat, s talán ez az egyetlen rész, ahol nem volt elég szigorú önmagához: két apologetikus Derrida-írást is felvett (A FELELŐSSÉG TITKA – A TITOK MINT FELELŐSSÉG; DERRIDA ÖNMAGÁRÓL, A TITOKRÓL ÉS AZ IRODALOMRÓL), amelyek véleményem szerint nem érik el a keménységnek és a tisztaságnak, az elfogulatlanságnak és a kritikai racionalitásnak azt a szintjét, amely a kötet többi írásának jellegét és vonzerejét adja, s ráadásul belepottyannak abba a gödörbe, amelyet a Derrida-értelmezők nehezen tudnak elkerülni; miközben ugyanis Angyalosi a közvetítés nemes szándékával elemeséli, mit mondott Derrida ezen vagy azon az előadáson, éppen mert nem annyira racionálisan értelmezi, mint inkább egyes kijelentéseit átfordítja saját tiszta, racionális nyelvére, meg is fosztja a Derrida-féle mágiát a maga varázsától: ez a sejtető-hitető-magával ragadó terápiás filozofálás így furcsán címkézett trivialitások zavaros halmazának tűnik. A Derrida-apológia kényszeréért azonban kárpótolja az embert az Orbán Jolán Derrida-könyvéről írott nagyszerű recenzió, amely a recenzeált könyv mellett a legjobb magyar nyelvű tanulmány Derridáról, s példaadó abban is, hogy tökéletes középutat talál a Derrida-rajongók és a Derrida-gyűlölők egyfor-

mán abszurd és elfogult értelmezési stílusa között. De noha Angyalosi a filozófiai írásokban sem adja fel az elfogulatlanság és a kritikus méltányosság igényét, e területen kevésbé birtokolja a *homo faber* magabiztosságát, s ez nem kedvez a kritikai világosságnak és erőnek: a két Foucault-tanulmány („AZ EMBER DERŰS HALÁLA” – MICHEL FOUCAULT EPISZTEMOLOGIÁJÁRÓL; A ROPPANT KARAVÁN – MICHEL FOUCAULT: FELÜGYELET ÉS BŰNTÉTÉS) is jórészt megelégszik azzal, hogy ismereteti Foucault elképzeléseit, s csak helyenként kommentálja őket, talán mert nincs olyan eszközként kezelhető elméleti keret – Foucault esetében nem is könnyű ilyen találni –, amely elrugaskodási pontként szolgálhatna a kritikus méltatás számára, s így a méltányosságot világosan elkülönítené az apológiától vagy a pusztá ismertetéstől. De azért mégis a második Foucault-tanulmányban találtam azt a mondatot, amely oly pontosan mutatja az Angyalosi-féle toleranciát s megközelítésének erényeit – mint mondja, Foucault „igazságai túlzó természetűek”, míg „a szerény vagy mérsékelt igazságok kimondójának” inkább Raymond Aron lehet a példája (akiről szintén szól egy írás e részben). Ennek mintájára azt is mondhatnánk, hogy Angyalosi Gergely a kritikus és méltányos igazságok kimondója, öntudatos *criticus faber* és toleráns gondolkodó.

Babarczy Eszter

A SAJÁT KÉT SZEMŰKKEL

Paul Hollander: *Politikai zarándokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába, 1928–1978*
Fordította Nádai Judit és Lukács Katalin
Cserépfalvi, é. n. [1996.] 372 oldal, 920 Ft

Örkény egyik novellájában nyugati és magyar értelmiségiek beszélgetését abban a tömör formulában foglalja össze, hogy az előbbiek dicsérik a rendszerből, amit láttak, az utóbbiak pedig szidják a rendszerből, amit az előbbiek nem láttak. Ismerős? Az idősebb és középgenerációs magyarországi értelmiségiek